มูลบาลี

เรียนบาลี ๑-๒-๓ ชั่วโมง

โดย พระมหาสมปอง มุทิโต

สารบัญ

มูลบาลี

มูล คือ สภาวะ ลักษณะ อาการ

ในเบื้องต้น ผู้ศึกษาควรรู้จักมูลแห่งความรู้ภาษาบาลีทั้ง ๓ ประการ ต่อไปนี้ก่อน

(๑) **สภาวะ** คือสภาวธรรม หรือธรรมชาติ หรือธรรมดา หรือปกติ ของสิ่งต่างๆ เช่น **ทุกข์** มีสภาวะที่บีบคั้นกายและใจ, **สมุทัย** คือตัณหามีสภาวะที่ทะยานอยากเป็นเหตุให้เกิดทุกข์, **นิโรธ** มีสภาวะที่ดับตัณหาอันทำให้ทุกข์ดับตาม, **มรรค** มีสภาวะที่เป็นทางดำเนินไปสู่ความดับตัณหา, **จิต** มีสภาวะคิด รับรู้ ระลึกถึง รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส และธรรม, **เจตสิก** มีสภาวะที่ประกอบคู่กับจิต คอยปรุงแต่งจิตให้ยินดี ยินร้าย หรือนิ่งเฉย, **รูป** มีสภาวะที่แปลเปลี่ยนสลายไปไม่มีแก่นสาร, **ปัญญา** มีสภาวะรู้ทั่วถึง รอบรู้ถึงเหตุและผล, **นิพพาน** มีสภาวะที่ดับสิ้นตัณหา ...

(๒) **ลักษณะ** คือความแตกต่างกันของสิ่งต่างๆ เช่น สูงต่ำ ดำขาว ดีชั่ว เจริญเสื่อม หยาบประณีต ไกลใกล้ ...

(๓) **อาการ** คือกิริยาท่าทางที่แสดงออกให้เห็นปรากฏ เช่น ยืน เดิน นั่ง นอน ดื่ม กิน พูด ทำ คู้ เหยียด ก้ม เงย ...

อดีตถึงปัจจุบัน
ภาษาบาลีรักษาพระไตรปิฎก

ลำดับยุค	ลำดับกาล	ภาษาที่ใช้	กลุ่มบุคคล
ยุคต้น	อาทิกัปปกาล	มูลภาษา	เหล่ากอมนุษย์ต้นกัป
	อาทิกัปปตันติกาล	มูลภาษา ตันติภาษา	มูลสันตติวงศ์ นักบวช เจ้าลัทธิ
ยุคกลาง	โปราณกาล	มูลภาษา ตันติภาษา ธัมมนิรุตติ มคธหรือมาคธี	มนุษย์ยุคโบราณ นักบวช เจ้าลัทธิ ผู้แสวงหาทางพ้นทุกข์ ชนชาวมคธ พระปัจเจกพุทธเจ้า
	พุทธกาล	มูลภาษา ตันติภาษา ธัมมนิรุตติ สภาวนิรุตติ อริยภาษา มคธหรือมาคธี	นักบวช เจ้าลัทธิ โบราณาจารย์ ผู้แสวงหาทางพ้นทุกข์ ผู้รู้ถ้อยคำของบัณฑิต ชนชาวมคธ พระสัมมาสัมพุทธเจ้า พระอริยสาวก พุทธบริษัท ๔
ยุคปลาย	อนุพุทธกาล	มูลภาษา ตันติภาษา ธัมมนิรุตติ สภาวนิรุตติ อริยภาษา มาคธีหรือมคธ ปาฬิ (พ.ศ. ๔๖๐)	โบราณาจารย์ ผู้แสวงหาทางพ้นทุกข์ ผู้รู้ถ้อยคำของบัณฑิต ชนชาวมคธ พระอริยสาวก พุทธบริษัท ๔ พระคันถรจนาจารย์ นักภาษาศาสตร์ ผู้ใคร่รู้พระพุทธศาสนา

อธิบายคำศัพท์ ๗ คำ

มูลภาษา : ภาษาแรกเริ่ม ตั้งแต่ยุคมนุษย์ต้นกัป มีคำพูดน้อย แต่สื่อเนื้อความได้มายมาย คือคำพูดว่า “**อ**” “**อา**”, ก็ยังมีใช้มาถึงปัจจุบัน

คำว่า “**อ**” บอกให้รู้เจตนาในจิตว่า “ไม่ใช่ ไม่ต้องการ” เช่น **อมนุสฺส** ไม่ใช่มนุษย์ **อภาว** ไม่มีจริง เป็นต้น, ส่วนคำว่า “**อา**” บอกให้รู้เจตนาในจิตว่า “ใช่ ต้องการ” เช่น **อาม** ใช่, **อาทาน** อยากได้ ถือเอา

ตันติภาษา : ภาษาสืบทอดมาจากมนุษย์ต้นกัป มีคำพูดสื่อเนื้อความมากขึ้น เช่น **อภาวะ** ไม่มี ไม่เป็น, **อาทานะ** ถือเอา ยึดถือ

ธัมมนิรุตติ : ภาษาที่บ่งบอกถึงรูปธรรม นามธรรม

สภาวนิรุตติ : ภาษาที่บ่งบอกถึงสภาวะ ลักษณะ อาการ

อริยภาษา : ภาษาที่บ่งบอกเหตุและผล บอกว่า **ตัณหา** เป็นเหตุ, บอกว่า **ทุกข์** เป็นผล, บอกว่า **มรรค** เป็นเหตุ, และบอกว่า **นิโรธ** หรือ **นิพพาน** เป็นผล

มาคธี หรือ **มคธ** : ภาษาของคนชาวมคธรัฐ ที่พระพุทธเจ้าทรงใช้แสดงพระธรรมเทศนา

ปาฬิ ปาลิ หรือ **บาลี** : ภาษาที่จารึกคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า ตั้งแต่ พ.ศ. ๔๖๐ เป็นต้นมา ถึงปัจจุบัน

เรียนบาลี ชั่วโมงที่ ๑

การเรียนภาษาบาลีแบบรวบรัดหรือแบบย่อ ต้องเข้าใจก่อนว่า **ในพระไตรปิฎก มีบทหรือคำศัพท์อยู่เพียง ๒ ประเภท** คือ **บทนาม** และ **บทกิริยา** เป็นบทนามประมาณ ๘๐ เปอร์เซ็นต์ เป็นบทกิริยาประมาณ ๒๐ เปอร์เซ็นต์ เพราะฉะนั้น จึงต้องเรียนรู้จากหลัก ๒ อย่างต่อไปนี้

๑. เรียนจากต้นไปหาปลาย

คือ เรียนตั้งแต่รากคำศัพท์บาลี ๒ อย่าง

(๑) จาก **ปกติลิงค์** ประกอบวิภัตตินาม ใช้เป็นคำนาม
สูตร **ปกติลิงค์+วิภัตตินาม = คำนาม**
เช่น **พุทฺธ** (ปกติลิงค์) + **สิ** (วิภัตตินาม) = **พุทฺโธ**

(๒) จาก **ปกติธาตุ** ประกอบวิภัตติอาขยาต ใช้เป็นคำกิริยา
สูตร **ปกติธาตุ+วิภัตติอาขยาต = กิริยา**
เช่น **หู** (ปกติธาตุ) + **ติ** (วิภัตติอาขยาต) = **โหติ**

๒. เรียนจากปลายไปหาต้น

คือ เรียนโดยยกพระบาลีพุทธพจน์มาตั้งแล้ว แยกให้เห็น

(๑) **ปกติลิงค์** ที่มีเนื้อความเป็นสภาวะ ลักษณะ อาการ
สูตร **คำนาม = ปกติลิงค์+วิภัตตินาม**
เช่น **พุทฺโธ = พุทฺธ** (ปกติลิงค์) + **สิ** (วิภัตตินาม)

(๒) **ปกติธาตุ** ที่มีเนื้อความเป็นกิริยาการกระทำ พูด คิด
สูตร **กิริยา = ปกติธาตุ+วิภัตติอาขยาต**
เช่น **โหติ = หู** (ปกติธาตุ) + **ติ** (วิภัตติอาขยาต)

ไวยากรณ์

ไวยากรณ์ จะช่วยไขเนื้อความของบททั้ง ๒ คือ บทนาม และบทกิริยา ให้แจ่มแจ้งได้อย่างครบถ้วน จึงแสดงวิธีเปลี่ยนแปลงอักษรให้ได้เสียงตรงตามคำบาลีอยู่ในพระไตรปิฎก เพื่อน้อมความรู้ให้เข้าถึงเนื้อความที่เป็นสภาวะ ลักษณะ อาการ ให้ถูกต้องตามพระพุทธประสงค์

ไวยากรณ์ แสดงวิธีเชื่อมโยงอยู่ตรงกลาง ระหว่างต้นกับปลาย คือระหว่างปกติลิงค์กับนาม และปกติธาตุกับกิริยา อย่างละเอียด ทั้งพยัญชนะและอรรถ

ไวยากรณ์ เป็นคู่มือไขเนื้อความในพระไตรปิฎก เหมือนกับกุญแจไขตู้พระไตรปิฎก ผู้รู้ไวยากรณ์น้อย ก็เข้าใจพระไตรปิฎกได้น้อย ผู้รู้ไวยากรณ์มาก ก็เข้าใจพระไตรปิฎกได้มาก ผู้เข้าใจไวยากรณ์ละเอียดลึกซึ้ง ก็เข้าใจพระไตรปิฎกได้อย่างละเอียดลึกซึ้ง

ผู้มีสัทธินทรีย์และปัญญินทรีย์น้อย มีมรรคผลนิพพานอยู่ห่างไกล ก็ให้เรียนเพียงเท่านี้ ส่วนผู้มีความอุตสาหะหวังจะเพิ่มเติมอินทรีย์ให้แก่ตน ทั้งหวังความรู้อันเป็นวิธีบ่มโพธิญาณ ก็ยังสามารถเรียนรู้ให้มากขึ้นต่อไปได้อีก

โย นิรุตฺตึ น สิกฺเขยฺย สิกฺขนฺโต ปิฏกตฺตยํ
ปเท ปเท วิกงฺเขยฺย วเน อนฺธคโช ยถา.

นิรุติบ่ขีดเขียน หวังเพียงเพียรเรียนพระไตร
ทุกบทย่อมสงสัย ดุจช้างไพรไร้ดวงตา

เรียนบาลี ชั่วโมงที่ ๒

พระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา คัณฐิ โยชนา และคัมภีร์นิรุตตินัย เป็นต้น ล้วนเป็นคำภาษาบาลีที่สำเร็จมาจาก ปกติ + วิภัตติ (ดูชั่วโมงที่ ๑) ท่านเรียกว่า "**บท**" หรือ **วิภัตยันตบท**

บท หรือ วิภัตยันตบท ๒

๑. **นามวิภตฺยนฺตปท (บทนาม)**
บทที่มีวิภัตตินามอยู่สุดท้าย
เช่น **พุทฺโธ ธมฺโม สงฺโฆ**

๒. **อาขฺยาตวิภตฺยนฺตปท (บทกิริยา)**
บทที่มีวิภัตติอาขยาตอยู่สุดท้าย
เช่น **ปจติ คจฺฉติ โหติ ภวติ**

การเรียนจากปลายไปหาต้น มีวิธีสังเกตุดังนี้

เห็นคำบาลีว่า **พุทฺโธ** ให้สาวไปหาต้นคือรากศัพท์ ดังนี้

พุทฺโธ ศัพท์เดิมคือ **พุทฺธ+สิ** (ปกติลิงค์+วิภัตตินาม)

ปจติ ศัพท์เดิมคือ **ปจ+ติ** (ปกติธาตุ+วิภัตติอาขยาต)

การเรียนจากต้นไปหาปลาย มีวิธีสังเกตุดังนี้

พุทฺธ+สิ ลง สิ ปฐมาวิภัตติ

พุทฺธ+โอ อาเทศ สิ เป็น โอ

พุทฺโธ ลบเสียง อ สำเร็จรูปเป็น **พุทฺโธ**

สฺยาทิ – ตฺยาทิ

บาลีไวยากรณ์ ท่านแบ่งความรู้เรื่องภาษาบาลีไว้ ๒ หมวด คือ หมวดนาม เรียกว่า **สฺยาทิ** และหมวดกิริยา เรียกว่า **ตฺยาทิ**

๑. สฺยาทิ
(ลิงค์ + วิภัตติ = นาม)

สฺยาทิ คือ หมวดที่แสดงบทนามอันประกอบด้วย ลิงค +วิภัตติ=นาม

ลิงค์

ลิงค์ คือ คำที่มีอรรถอันเป็นสภาวะ ลักษณะ และอาการ ซ่อนอยู่ในตัวเองเป็นปกติ จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า **ปกติลิงค์**

ลิงค์ คือสภาวะ ลักษณะ และอาการ ที่ซ่อนอยู่นั้น มี ๓ คือ

๑. ถ้ารู้ได้ง่ายเหมือนผู้ชาย เรียกว่า **ปุงลิงค์**
๒. ถ้ารู้ได้ยากเหมือนผู้หญิง เรียกว่า **อิตถีลิงค์**
๓. ถ้ารู้ได้ไม่ง่ายและไม่ยาก เรียกว่า **นปุงสกลิงค์**

วิภัตติ

วิภัตติ คือ ศัพท์ที่ประกอบหลังลิงค์ เพื่อจำแนกอรรถของลิงค์ให้เห็น **กัตตุ** ผู้ทำ, **กัมมะ** สิ่งที่ทูกทำ, **กรณะ** เครื่องมือช่วยทำ, **สัมปทานะ** ผู้รับ, **อปาทานะ** เขตควรหลีกเว้น, **สามี** เจ้าของ, **โอกาสะ** กาลเวลาและสถานที่ (ตามตาราง)

ตารางวิภัตตินาม ๗ ลำดับ ๑๔ ตัว			
ลำดับ	เอก.	พหุ.	คำแปล
ปฐมา	**สิ**	**โย**	อันว่า (อ., อ...ท.)
อาลปนะ	**สิ**	**โย**	แน่ ดูก่อน ข้าแต่ นี่ (ท.)
ทุติยา	**อํ**	**โย**	ซึ่ง สู่ ยัง สิ้น ตลอด กะ เฉพาะ (ท.)
ตติยา	**นา**	**หิ**	ด้วย โดย อัน ตาม เพราะ มี ด้วยทั้ง (ท.)
จตุตถี	**ส**	**นํ**	แก่ (แด่) เพื่อ ต่อ สำหรับ (ท.)
ปัญจมี	**สฺมา**	**หิ**	แต่ จาก กว่า เหตุ เพราะ (ท.)
ฉัฏฐี	**ส**	**นํ**	แห่ง ของ เมื่อ บรรดา (ท.)
สัตตมี	**สฺมึ**	**สุ**	ใน ใกล้ ที่ ครั้นเมื่อ ในเพราะ เหนือ บน ณ บรรดา (ท.)

นาม

นาม คือ คำที่น้อมใจไปให้รู้เนื้อความและตัวจริงที่ซ่อนอยู่ทั้งในและนอกตนเอง

คำประเภทนาม สำเร็จมาจากต้นทาง ๓ แหล่ง คือ สุทธนาม สมาสนาม และตัทธิตนาม

สุทธนาม สำเร็จมาจาก ธาตุ+ปัจจัย+วิภัตตินาม
สมาสนาม สำเร็จมาจากการย่อ นาม+นาม+วิภัตตินาม
ตัทธิตนาม สำเร็จมาจาก นาม+ปัจจัย+วิภัตตินาม

ตัวอย่าง ลิงค์+วิภัตติ=นาม : พุทฺโธ พุทฺธา, พุทฺธ พุทฺธา, พุทฺธํ พุทฺเธ, พุทฺเธน พุทฺเธหิ พุทฺเธภิ, พุทฺธสฺส พุทฺธานํ, พุทฺธา พุทฺธมฺหา พุทฺธสฺมา พุทฺเธหิ พุทฺเธภิ, พุทฺธสฺส พุทฺธานํ, พุทฺเธ พุทฺธมฺหิ พุทฺธสฺมึ พุทฺเธสุ

สฺยาทิ (นาม) เมื่ออยู่ในวากฺยะ(ประโยค) จะทำหน้าที่เป็นผู้ทำกิริยาให้สำเร็จ เรียกว่า **การกะ** มี ๖ อย่าง คือ กัตตุ กัมมะ กรณะ สัมปทานะ อปาทานะ โอกาสะ (เว้นอาลปนะและสามี)

๒. ตฺยาทิ
(ธาตุ + ปัจจัย + วิภัตติ = กิริยาอาขยาต)

ตฺยาทิ คือ หมวดที่แสดงบทกิริยาอันประกอบด้วย ธาตุ+ปัจจัย+วิภัตติ=กิริยา

ธาตุ

ธาตุ คือ ศัพท์ที่ทรงไว้ซึ่งเนื้อความที่เป็นกิริยา มี ๘ หมวด คือ ภูวาทิคณะ รุธาทิคณะ ทิวาทิคณะ สฺวาทิคณะ กิยาทิคณะ คหาทิคณะ ตนาทิคณะ จุราทิคณะ

กิริยาที่มีใช้มาก

ภูวาทิคณะ	ภู+อ+ติ	= **ภวติ**	มี เป็น
	หู+อ+ติ	= **โหติ**	มี เป็น
	คมฺ+อ+ติ	= **คจฺฉติ**	ไป ถึง
	ลภ+อ+ติ	= **ลภติ**	ได้
	วส+อ+ติ	= **วสติ**	อยู่ อาศัยอยู่
รุธาทิคณะ	มุจ+ ํ+อ+ติ	= **มุญฺจติ**	ปล่อย พ้น
	ภุช+ ํ+อ+ติ	= **ภุญฺชติ**	กิน บริโภค
	ยุช+ ํ+อ+ติ	= **ยุญฺชติ**	ประกอบ

ทิวาทิคณะ	ทิวุ+ย+ติ	= **ทิพฺพติ**	เล่น รุ่งเรือง
	พุธ+ย+ติ	= **พุชฺฌติ**	รู้ ตรัสรู้
	มน+ย+ติ	= **มญฺญติ**	รู้
	ชน+ย+ติ	= **ชายติ**	เกิด
สุวาทิคณะ	สุ+ณา+ติ	= **สุณาติ**	ฟัง เรียน
	ป+อป+ณา+ติ	= **ปาปุณาติ**	ถึง บรรลุ
กิยาทิคณะ	กี+นา+ติ	= **กินาติ**	ซื้อ แลก
	ชิ+นา+ติ	= **ชินาติ**	ชนะ
	ญา+นา+ติ	= **ชานาติ**	รู้
คหาทิคณะ	คห+ณฺหา+ติ	= **คณฺหาติ**	ถือเอา
ตนาทิคณะ	กร+โอ+ติ	= **กโรติ**	กระทำ
	สก+โอ+ติ	= **สกฺโกติ**	อาจ สามารถ
จุราทิคณะ	จุร+เณ+ติ	= **โจเรติ**	ลัก ขโมย
	ปาล+เณ+ติ	= **ปาเลติ**	รักษา
	จินฺต+เณ+ติ	= **จินฺเตติ**	คิด

ปัจจัย

ปัจจัย คือ ศัพท์ที่ที่ประกอบหลังธาตุ เพื่อเป็นเครื่องหมายของวาจก ที่กล่าวถึงคำนามอันมีความเกี่ยวข้องกันตน) มี ๕ คือ

๑. **วิกรณ**ปัจจัย เป็นปัจจัยประจำหมวดธาตุ มี ๑๓ ตัว คือ อ, (อ) เอ, ย, ณุ ณา อุณา, นา, ปฺป ณฺหา, โอ ยิร, เณ ณย เป็นเครื่องหมาย**กัตตุวาจก**

๒. **ย** ปัจจัย หรือ **ย** ปัจจัย ที่มี **อิ อี** อาคมข้างหน้า (อิย, อีย) เป็นเครื่องหมาย**กัมมวาจก**

๓. **ย** ปัจจัย ที่มีวิภัตติฝ่ายอัตตโนบท ปฐมบุรุษ เอกวจนะ (เต ตํ เอถ ตฺถ อา สฺสเต สฺสถ) เป็นเครื่องหมาย**ภาววาจก**

๔. **การิต**ปัจจัย ๔ ตัว คือ **เณ ณย ณาเป ณาปย** เป็นเครื่องหมาย**เหตุกัตตุวาจก**

๕. **การิต**ปัจจัย ๔ ตัวนั้น และ **ย** ปัจจัย ที่มี **อิ อี** อาคมข้างหน้า (ณีย, ณยีย, ณาปีย, ณาปยีย) เป็นเครื่องหมาย**เหตุกัมมวาจก**

วิภัตติ

วิภัตติ คือ ศัพท์ที่ประกอบหลังธาตุ เพื่อจำแนกอรรถของธาตุให้เห็น กาล บท บุรุษ และวจนะ

กาล ช่วงเวลาที่ทำในอดีต ปัจจุบัน และอนาคต
บท ครึ่งหน้าสำหรับผู้อื่น และครึ่งหลังสำหรับตน
บุรุษ ประธานที่ทำกิริยามี ๓ คือ เขา ท่าน เรา
วจนะ เบ่งจำนวนผู้ทำ

วิภัตติที่ใช้มาก ๓ หมวด

๑. **วัตตมานา** ใช้ในปัจจุบันกาล มีวิภัตติ ๑๒ ตัว คือ
ติ อนฺติ, สิ ถ, มิ ม; เต อนฺเต, เส วฺเห, เอ อามฺเห

๒. **อัชชตนี** ใช้ในอดีตกาล มีวิภัตติ ๑๒ ตัว คือ
อี อุํ, โอ ตฺถ, อึ มฺหา; อา อู, เส วฺหํ, อํ มฺเห

๓. ***ภวิสสันตี*** ใช้ในอนาคตกาล มีวิภัตติ ๑๒ ตัว คือ

สฺสติ สฺสนฺติ, สฺสสิ สฺสถ, สฺสามิ สฺสาม;

สฺสเต สฺสนฺเต, สฺสเส สฺสวฺเห, สฺสํ สฺสามฺเห

ตัวอย่างประโยคบาลีง่ายๆ

พุทฺโธ ธมฺมํ เทเสติ พระพุทธเจ้าทรงแสดงธรรม

ธมฺโม ธมฺมจารึ รกฺขติ พระธรรมรักษาผู้ประพฤติธรรม

สงฺโฆ ธมฺมํ สุณาติ พระสงฆ์ฟังธรรม

ตฺวํ ตํ รูปํ ปสฺสาหิ ท่านจงดูรูปนั้น

อหํ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ ข้าพเจ้าถึงพระพุทธเจ้าว่าเป็นสรณะ

ในตัวอย่างนี้ **พุทฺโธ ธมฺโม สงฺโฆ ตฺวํ อหํ** เป็นกัตตุการกะ หรือกัตตา หรือ สยกัตตา ผู้มีความสามารถทำกิริยาให้สำเร็จเอง

ธมฺมํ ธมฺมจารึ ตํ รูปํ พุทฺธํ สรณํ เป็นกัมมการกะ หรือกรรม สิ่งที่ถูกกิริยาทำ

เทเสติ รกฺขติ สุณาติ ปสฺสาหิ คจฺฉามิ เป็นกิริยา กัตตุวาจก กล่าวถึงกัตตาที่ทำกิริยาให้สำเร็จเอง

สุตฺตํ ธาตุ คโณ ณฺวาทิ นามลิงฺคานุสาสนํ
ยสฺส ติฏฺฐติ ชิวฺหคฺเค ส พฺยากรณเกสรี.

อันว่าสูตรธาตุและปทมาลา
ปัจจยานามลิงค์วินิจฉัย
เมื่อตั้งอยู่บนปลายลิ้นของผู้ใด
ผู้นั้นไชร้ใช่ราชาป่าบาลี

เรียนบาลี ชั่วโมงที่ ๓

หลักนิรุตินัยที่ควรรู้ในชั่วโมงนี้ คือสิ่งที่ไวยากรณ์แสดงจุดเริ่มต้นและจุดสูงสุดของความรู้ไว้ ๔ ระดับ ดังนี้

เอเกกวณฺโณ อกฺขโร อกฺขรสมูโห ปทํ
ปทสมูโห วากฺยํ วากฺยสมูโห คนฺโถ.

๑. **เอเกกวณฺโณ อกฺขโร**
วรรณะตัวหนึ่งๆ ชื่อว่าอักษร (อักขระ วัณณะ การะ)
ได้แก่ อักขรสัญญาวิธาน ความรู้เรื่องอักษรภาษาบาลี

๒. **อกฺขรสมูโห ปทํ**
อักษรรวมกันเข้า ชื่อว่าบท (นามและกิริยา)
ได้แก่ สนธิ นาม สมาส ตัทธิต อาขยาต กิต

๓. **ปทสมูโห วากฺยํ**
บทรวมกันเข้า ชื่อว่าประโยค
ได้แก่ การกะ ๖ วาจกะ ๕

๔. **วากฺยสมูโห คนฺโถ**
ประโยครวมกันเข้า ชื่อว่าคัมภีร์
ได้แก่ คัมภีร์เป็นเล่มๆ ตั้งแต่พระบาลีไตรปิฎก
ตลอดถึงคัมภีร์ที่รจนาขึ้นด้วยภาษาบาลีทุกคัมภีร์

จะขยายเนื้อความของคำว่า อักขระ ปทะ วากฺยะ คันถะ เพื่อก้าวขึ้นสู่ความรู้แต่ละระดับต่อไป

อักษรลักษณ์

ตารางจำแนกอักษรบาลี ๔๑ ตัว

สระ พยัญชนะ ฐาน กรณ์ ปยตนะ โฆสะ อโฆสะ สิถิละ ธนิตะ วิมุตตะ

สระ ๘			พยัญชนะ ๓๓										ฐานเสียง ๖	กรณ์กระทบ ๔	๑ หรือ ๒ ฐาน
รัสสะ		ทีฆะ	วรรค ๒๕					อวรรค ๘							
			อโฆสะ		โฆสะ			โฆสะ			อโฆ	วิมุต			
			สิถิล	ธนิต	สิถิล	ธนิต	วิมุต								
อ		**อา**	**ก**	**ข**	**ค**	**ฆ**	**ง**			**ห**			กัณฐะ	สกะ	เอกชะ
	อิ	**อี**	**จ**	**ฉ**	**ช**	**ฌ**	**ญ**	**ย**					ตาลุ	ชิว-มัช	
			ฏ	**ฐ**	**ฑ**	**ฒ**	**ณ**	**ร**	**ฬ**				มุทธะ	ชิว-ปัค	
			ต	**ถ**	**ท**	**ธ**	**น**	**ล**			**ส**		ทันตะ	ชิวหัค	
	อุ	**อู**	**ป**	**ผ**	**พ**	**ภ**	**ม**						โอฏฐะ	สกะ	
		เอ											กัณ-ตา	สกะ+	ทวิชะ
		โอ											กัณโฐฏ	สกะ+	
								ว					ทันโตฏ	สกะ+	
			๑	๒	๓	๔	๕					**อํ**	นาสิกา	สกะ	เอกชะ
สังวุต	วิวฏะ		ผุฏฐะ					อีสังผุฏฐะ			วิวฏะ	รัสสานุตต			
ปยตนะ ความพยายามออกเสียง ๔															

๑. อักขระ

อักขระ คือ ตัวอักษรที่มีเสียงและเนื้อความตรงตามพระไตรปิฎก ใช่เท่าไรก็ไม่รู้จักหมดสิ้น มี ๔๑ ตัว คือ

สระสำหรับออกเสียง ๘ ตัว : **อ อา อิ อี อุ อู เอ โอ**

พยัญชนะที่มีเนื้อความ ๘ ตัว : **ก ข ค ฆ ง, จ ฉ ช ฌ ญ, ฏ ฐ ฑ ฒ ณ, ต ถ ท ธ น, ป ผ พ ภ ม, ย ร ล ว ส ห ฬ อํ**

๒. ปทะ

ปทะ คือ ประชุมอักษร หมายถึงอักษรหลายตัวรวมกันอยู่ในที่เดียวกัน คำเดียวกัน มี ๒ อย่าง (*ดูเปรียบเทียบกับหน้า ๕*)

๑. **นามวิภตฺยนฺตปท** (บทนาม)

๒. **อาขฺยาตวิภตฺยนฺตปท** (บทกิริยา)

วิธีรวมอักษรเป็นบท

วิธีการนำอักษรมารวมกันเข้าเป็นบทอย่างสนิท เพื่อให้ตรงตามพระไตรปิฎก ไวยากรณ์ท่านแสดงไว้ ๘ วิธี ดังนี้

๑. **โลปะ ลบ**	ทำให้หายไป
๒. **อาเทสะ แปลง**	ทำอักษรหนึ่งให้เป็นอีกอักษรหนึ่ง
๓. **อาคมะ ลงอาคม**	ลงอักษรใหม่
๔. **วิการะ ทำวิการ**	ทำให้อักษรผิดจากเดิม
๕. **ปกติ คงไว้**	คงอักษรและเสียงไว้ตามเดิม

๖. **ทีฆะ ทำทีฆะ** ทำอักษรเสียงสั้นให้เป็นเสียงยาว

๗. **รัสสะ ทำรัสสะ** ทำอักษรเสียงยาวให้เป็นเสียงสั้น

๘. **สัญโญคะ ซ้อน** ซ้อนพยัญชนะตามหลักดังนี้

๑ ซ้อน ๑ ซ้อน ๒,

๓ ซ้อน ๓ ซ้อน ๔,

๕ ซ้อน ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ (เว้น งฺ ไม่ซ้อน ง)

ผลที่ได้จากการรวมอักษร

เมื่อมีอักษรหลายตัวรวมกันเข้า จะได้รับผลมากมาย ดังนี้

๑. **สนธิ** เป็นผลมาจากการนำอักษรของบท ๒ อย่าง คือ นามวิภัตยันตบท และอาขยาตวิภัตยันตบท เหมือนกันหรือต่างกันก็ได้ มาต่อกันเข้าให้เป็นเหมือนบทเดียวกัน (บท+บท)

เช่น **ภควาติ** = ภควา + อิติ (ลบ อิ)

ธมฺมญฺจเร = ธมฺมํ + จเร (อํ เป็น ญฺ)

๒. **นาม** เป็นผลมาจากการนำอักษรของปกติลิงค์มาต่อกับวิภัตตินาม (ปกติลิงค์+วิภัตตินาม)

เช่น **พุทฺโธ** = พุทฺธ + สิ (เป็น โอ)

จิตฺตํ = จิตฺต + สิ (เป็น อํ)

๓. **สมาส** เป็นผลมาจากการนำอักษรของปกติลิงค์มาต่อกับปกติลิงค์และวิภัตตินาม (ปกติลิงค์+ปกติลิงค์+วิภัตตินาม)

เช่น **อมนุสฺโส** = น + มนุสฺส + สิ (น เป็น อ)

สทฺธาธนํ = สทฺธา + ธน + สิ (เป็น อํ)

๔. **ตัทธิต** เป็นผลมาจากการนำอักษรของปกติลิงค์มาต่อกับปัจจัยและวิภัตตินาม (ปกติลิงค์+ปัจจัย+วิภัตตินาม)

เช่น **ปจฺฉิโม** = ปจฺฉา + อิม + สิ (ลบ อา)

คามตา = คาม + ตา + สิ

๕. **อาขยาต** เป็นผลมาจากการนำอักษรของปกติธาตุมาต่อกับปัจจัยและวิภัตติอาขยาต (ปกติธาตุ+ปัจจัย+วิภัตติอาขยาต)

เช่น **เทม** = ทา + อ + ม (อ เป็น เอ)

สุณาติ = สุ + ณา + ติ

๕. **กิต** เป็นผลมาจากการนำอักษรของปกติธาตุมาต่อกับปัจจัยและวิภัตตินาม (ปกติธาตุ+ปัจจัย+วิภัตตินาม) จนสำเร็จเป็นนามตามพระไตรปิฎก

เช่น **พุทฺโธ** =

พุธ+ต
พุธฺ+ต
พุธฺ+ท
พุทฺ+ธ
พุทฺธ
} ธาตุ+ปัจจัย=ลิงค์

พุทฺธ+สิ
พุทฺธ+โอ
พุทฺธฺอ+โอ
พุทฺธฺ+โอ
พุทฺโธ
} ลิงค์+วิภัตติ=นาม

๓. วากยะ

วากยะ คือ ประโยคที่มีคำพูด ๒ ประเภท คือนามและกิริยาอยู่ด้วยกัน ในวากยะ(ประโยค)หนึ่งๆ อาจมีนามวิภัตยันตบทอยู่หลายบท แต่จะมีอาขยาตบทอยู่เพียงบทเดียวเสมอ

เช่น **พุทฺโธ ธมฺมํ เทเสติ.**

พระพุทธเจ้า ทรงแสดง ซึ่งธรรม

ในวากยะตัวอย่างนี้ บทว่า **พุทฺโธ ธมฺมํ** เป็นบทนาม หรือ **นามวิภัตยันตบท**, บทว่า **เทเสติ** เป็นบทกิริยา หรือ **อาขยาตวิภัตยันตบท**

๔. คันถะ

คันถะ คือ คัมภีร์ภาษาบาลีที่รวมเอาวากยะต่างๆ มาต่อเข้าร้อยเรียงเข้ากันให้เป็นเนื้อเรื่อง เพื่อบอกเล่าเหตุการณ์ต่างๆว่า **ใคร ทำอะไร กับใคร เพื่ออะไร อยู่ที่ไหน ได้ผลเป็นอย่างไร**

ผู้มีความประสงค์จะศึกษาภาษาบาลี ควรศึกษาให้ครบถ้วนด้วยอัตถะและพยัญชนะ จึงจะสามารถรู้แจ่มแจ้ง ตรงตามหลักธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เมื่อรู้ถูก เข้าใจถูก สามารถนำมาปฏิบัติตามได้อย่างถูกต้อง ตรงตามพระพุทธประสงค์ ย่อมได้ผลคือความสงบสุขและความเจริญ ทั้งทางโลกและทางธรรม ที่สำคัญคือจะสามารถบรรลุถึงโลกุตตรธรรมได้โดยไม่ยากแล

เรียนโดยย่อ ก็ย่อมรู้โดยย่อ เท่านี้แล